

De Nederlandse Vogelfamilies

Aflevering 11 – Lijsters

Marcel Boer

Lijsters *Turdidae*

Lijsters vormen een grote familie van kleine tot middelgrote insecten- en vruchtenetende zangvogels met een goed ontwikkelde zang. Zij zoeken hun voedsel hoofdzakelijk op de grond. De 'kleine lijsters' (31 soorten), omvatten diverse groepen zoals nachtegalen (waaronder Roodborst, Nachtegaal en Blauwborst), roodstaarten en tapuiten.

De 'echte lijsters,' zoals Merels en Zanglijsters, zijn groter en deze hebben ook krachtige snavels en poten. Ze zijn met 170 soorten wereldwijd op alle continenten aanwezig en komen voor in alle soorten biotopen, van toendra's tot tropische oerwouden en woestijnen. Zij ontbreken alleen in gebieden die volledig struik- en boomloos zijn.

Mannetjes en vrouwtjes van de echte lijsters hebben eenzelfde verenkleed, behalve bij de Merel en de Bepijster. Voedsel zoeken ze overwegend op de grond, zoals insecten, spinnetjes, slakken en andere ongewervelde diertjes. Ook graven ze bodemproofen op, zoals regenwormen en larven. Daarnaast eten ze fruit (appels, peren) en in het winterhalfjaar eten ze ook veel bessen. Zaden worden onverteerd uitgepoept. Sommige lijsters jagen op jonge muizen en vogels. Bij onze Grote Lijster is dat uitzondering, maar de Tristanlijster jaagt actief op muizen en kleine vogels, evenals sommige rots- en fluitlijsters.

Lijsters leven en broeden in Europa in verschillende biotopen, van dichte bossen tot schaars begroeide berghellingen. Vrouwtjes geven de voorkeur aan mannetjes met de rijkste en luidste zang. Zij zijn niet altijd monogaam. Ze nestelen goed beschermd in struiken, bomen, holtes of op richels. Het nest wordt gebouwd door het vrouwtje en is stevig en komvormig. Het is een stevige constructie met een complete kom van modder of houtmoolm. In de regel zijn er twee, soms vier legsel met vier tot vijf eieren. Deze zijn blauw gekleurd en roodbruin getekend. Alleen bij Zanglijsters is de tekening op de eieren zwart. Meestal broedt alleen het vrouwtje. De broedtijd is circa twaalf dagen. De jongen hebben geelbruin dons en later een bruin en op de borst gevlekt verenkleed. De jongen verlaten het nest al voor ze kunnen vliegen. De eerste tijd na het uitvliegen zijn zij zeer kwetsbaar. Dat heeft een hoog sterftecijfer tot gevolg, maar dat wordt gecompenseerd door de vele broedsels. De jongen worden door beide

ouders gevoerd met insecten en ongewervelde dieren die in de snavel worden meegebracht.

Van de echte lijsters zijn Merel, Zanglijster en Grote Lijster in Nederland algemene broeders en meestal ook standvogel. Een deel van deze vogels trekt weg naar het zuiden. Hun plaats wordt ingenomen door vogels uit Noord-oost-Europa, die in West- en Zuid-Europa overwinteren. Kramsvogels, Zanglijsters en Koperwieken die hier vanuit Noordoost-Europa komen, zijn overal in Nederland talrijke doortrekkers en overwinteraars. De Bepijster is een meer schaarse doortrekker uit Scandinavië en komt hier vrijwel uitsluitend in september/oktober en april/mei voor. Zwartkeellijsters, Vale Lijsters en Bruine Lijsters zijn zeldzame dwaalgasten.

Merel *Turdus merula*

Merels zijn de meest voorkomende lijsters. Het verenkleed van het mannetje is glanzend zwart en ze hebben een oranje-gele snavel en een oogring. Het vrouwtje is van boven donkerbruin, van onder lichter bruin met een

De Nederlandse vogelfamilies

Vanaf het *Vogeljaar* 64(2) publiceren wij de serie 'De Nederlandse Vogelfamilies', door Marcel Boer. In deze reeks worden telkens de meest opmerkelijke kenmerken en overeenkomsten van één of meer Nederlandse vogelfamilies beschreven. De artikelen in deze reeks zijn een bewerkte versie van afleveringen die eerder verschenen in het Zaanse vogeltijdschrift 'de Kieft'.

Alle illustraties bij dit artikel zijn getekend door Jos Zwarts.

gespikkelde, beetje witte kin en bruine snavel. Juvenielen zijn bruin en hebben lichtbruin gevlekte onderdelen. Jonge mannetjes zijn in het eerste jaar zwart met bruin en hebben een donkere snavel.

De vlucht is snel, met wisselende vleugelslag. Bij het neerstrijken waaiert de staart omhoog en zakken de vleugels omlaag. Op de grond hippen of rennen ze. Bij alarm laten zij een krijsend en zenuwtergend aanhoudend 'tjink tjink' horen. Merels zingen luid en melodieuze. Dat begint al vanaf januari en gaat door tot in juli. Ze zingen vanaf een hoge post, zoals een dak of een antenne, vooral in de vroege ochtend en late avond. Ze zingen echter ook wel op lage posities, zelfs op de grond. Dat doen ze vooral als het geluid versterkt wordt, bijvoorbeeld onder een auto of container, zodat het geluid daarmee een groter bereik krijgt. De variatie is groot, het geluid is vol en de klanken zijn zuiver. Geen Merel zingt precies hetzelfde. Vertoont zich een rivaal in de buurt, dan blijft hij doorzingen, maar dan komen er steeds meer alarmerende en bedreigende elementen in de zang. Jonge mannetjes, kenbaar aan een zwarte snavel, beginnen in de nazomer al met zangoefeningen. Dat klinkt dan als binnensmonds gemurmel, vergelijkbaar met het gebrabbel van een baby. Vaak lijkt het alsof de Merel met de kop scheef opletend luistert. Misschien voelt hij trillingen via zijn poten en richt hij zijn ene oog op het punt waar de worm bovengronds komt. Met het andere oog houdt hij de lucht in de gaten voor een overvliegende roofvogel. Merels zijn talrijke broedvogels in tuinen, parken en bossen. De dichtheden in echt bos zijn veel lager dan in de stedelijke omgeving. De meeste Merels zijn standvogel, maar een steeds kleiner wordend deel (circa 10%) trekt weg in de winter. Dit deel wordt hier vervangen door exemplaren uit Noordoost-Europa. In Nederland zijn er 1,2 miljoen broedparen.

Aanvankelijk waren Merels schuwe bosvogels. Met hun grote ogen kunnen zij in het schaarse licht op de bosbodem uitstekend prooien zoeken in de humuslaag, daarbij geholpen door zijn scherpe gehoor. De Merel heeft zich echter succesvol aangepast aan de menselijke omgeving. De 'stadsmerel' is tegenwoordig kleiner van lijf, maar wel zwaarder dan de 'bosmerel' en heeft langere vleugels. Een stadsmerel begint drie weken eerder met zingen. De frequentie is hoger en ze zingen ook veel vroeger op de dag ('urban

Merel.

song' versus 'rural song'). Ook broedt en ruit hij eerder. Dat heeft onder andere te maken met de hogere temperatuur in de stad, meer en eerder beschikbaar voedsel en het toenemende stadsrumoer in de loop van de morgen. De zang moet wel hoorbaar zijn voor concurrenten. In de stad is het bovendien langer licht, zodat ze in de avond een uur langer kunnen foerageren dan bosmerels! Stadsmerelmanntjes hebben iets grotere ogen dan -vrouwjes, waardoor ze langer actief zijn. Ook de snavels van stadsmerels zijn korter en stomper. Waarschijnlijk omdat ze veel voedsel van een harde stenen ondergrond moeten oppikken. Bij bosmerels is er geen verschil in foerageertijd van mannetjes en vrouwjes.

Merels zijn ongekennd territoriaal en agressief. Hun nest- en voedselterritorium verdedigen ze fysiek met aanvallen en akoestisch met zingen. Merels hebben een verstandshuwelijk. Merelvrouwjes zijn niet erg monogaam. Aan een merelmanntje met een fellere oranje snavel of krachtiger en mooiere zang geeft ze al snel de voorkeur boven haar eigen manntje. Ook zij verdedigt haar voedsel- en nestplaatsen fel. Ondanks hoge sterfte van jonge Merels (tot negentig procent) door predatie (vooral door huiskatten) blijft het aantal Merels in steden en dorpen ongeveer gelijk. De sterftekans van een volwassen Merel bedraagt jaarlijks dertig tot vijftig procent. In Duitsland zorgde het Usutu-virus in 2016 voor veel sterfte. Inmiddels heeft dat virus ook Nederland bereikt en het heeft al veel slachtoffers gemaakt, vooral in het zuiden en westen van het land.

Zanglijster *Turdus philomelos*

Zanglijsters zijn middelgrote lijsters met een bruine bovenzijde, een gevlekte roomwitte

Zanglijster.

Grote Lijster.

onderzijde en een korte staart. Het vliegbeeld laat een compacte vorm zien en ze vliegen met een snelle vlucht, met rukkende bewegingen. Ze verplaatsen zich met een krampachtige loop bij het zoeken naar voedsel.

De roep van de Zanglijster is kort en klinkt als 'tsjik tsik'. De zang is verdragend, luid en zeer muzikaal met veel imitaties. Net als Merels zingen ze vanaf een hoog punt in een boom of op een gebouw, maar hun zang is gevarieerder.

Lege slakkenhuisjes op een steen duiden op een 'smidse'. Dat zijn de vaste plekken waar een Zanglijster slakkenhuizen stuk slaat om bij het malse slakkenvlees te komen.

Zanglijsters zijn broedvogels in dichtbegroeide tuinen, weelderige parken met veel ondergroei en vochtige humusrijke bossen. Het aantal broedparen in Nederland bedraagt circa 150.000. Dat aantal stijgt licht. Zanglijsters trekken in na- en voorjaar in zeer grote aantallen door, meestal iets vroeger dan de Koperwiek. Omdat ze vooral 's nachts trekken, wordt dat vaak niet opgemerkt. Nederlandse Zanglijsters overwinteren in Frankrijk en Engeland. In Nederland overwintert slechts een gering aantal. Dat is voornamelijk in de warmste delen van ons land, zoals in Zeeland en langs de Zuid-Hollandse kust.

Grote Lijster *Turdus viscivorus*

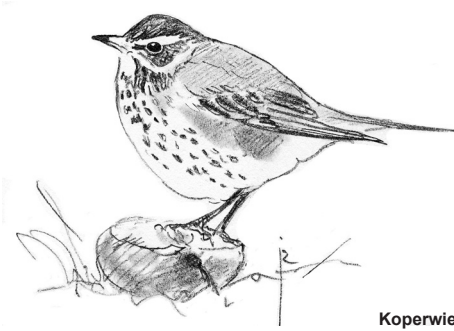
Grote Lijsters zijn groter en bleker dan de Zanglijsters. Ze hebben rondere vlekken op borst en buik in vergelijking met Zanglijsters. Op de grond nemen ze een meer opgerichte houding aan. De vlucht is krachtig en soepel, met diepe golven. Ze zingen vanuit hoge boomtoppen met een verdragende, rollende, merelachtige zang. De Grote Lijster zingt zo luid omdat hij een veel groter territorium heeft dan de Merel of de Zanglijster. De zang

bestaat uit korte strofen. Steeds als de vogel op gang lijkt te komen wordt het lied weer afgebroken. Een Grote Lijster zingt al vanaf februari, vooral bij slecht weer. Midden april is de zangpiek alweer voorbij.

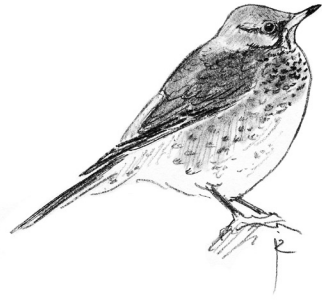
Ze zoeken graag voedsel op open plekken en op droge graslanden in bossen. Een Grote Lijster is ook al eens waargenomen met een jonge veldmuis in de snavel. Sommige voeren hun jongen met jonge Heggenmusjes of met nog kale jonge Merels. De Grote Lijster verdedigt ook in de winter een territorium. Vaak is dat een besdragende struik, zolang er tenminste bessen aanzitten. Net als Pestvogels eten ze ook de giftige witte bessen van de Maretak *Viscum album* (ook wel 'vogellijm' of 'mistel' genoemd). Het tweede deel van de wetenschappelijke naam van de Grote Lijster – *viscivorus* – betekent ook 'misteleter'. Grote Lijsters zijn schuwe vogels. Ze broeden liefst in hoge loofbomen, maar ook in dennen in open droge landschappen met grote open plekken. Graslanden (weilanden met koeien, parken, tuingazons) worden door een Grote Lijster graag bezocht. Tussen broed- en foerageerplaats kan wel een kilometer liggen. In Nederland is het aantal broedparen stabiel op ongeveer 15.000. De Grote Lijsters hier zijn standvogels of ze trekken weg naar zuidelijke Europese landen: Frankrijk, het Iberisch Schiereiland en het Middellandse-Zeegebied. Bij strenge vorst trekken ze allemaal weg.

Koperwiek *Turdus iliacus*

Koperwieken zijn lijsters die het meest lijken op Zanglijsters. Hun karakteristieke witte oog- en wangstreep en rode flanken en oksels zijn vooral in de vlucht goed zichtbaar. Men ziet ze meestal in groepen en ze hebben de snelste, meest 'spreeuwachtige' vlucht van

Koperwiek.

Kramsvogel.

alle lijsters. Hun roep in de vlucht is een dun en hees 'tsjeh'. De zang is eentonig en 'kwelend'.

Het zijn algemene broedvogels in naaldbossen in Noordoost-Europa. Ze broeden echter ook in berkenbossen en in de buurt van water. Het zijn zeer talrijke en in aantal toenemende doortrekkers (vooral 's nachts) en wintergasten. In perioden met een aanhoudend sneeuwdek trekken ze door naar het zuiden.

Kramsvogel *Turdus pilaris*

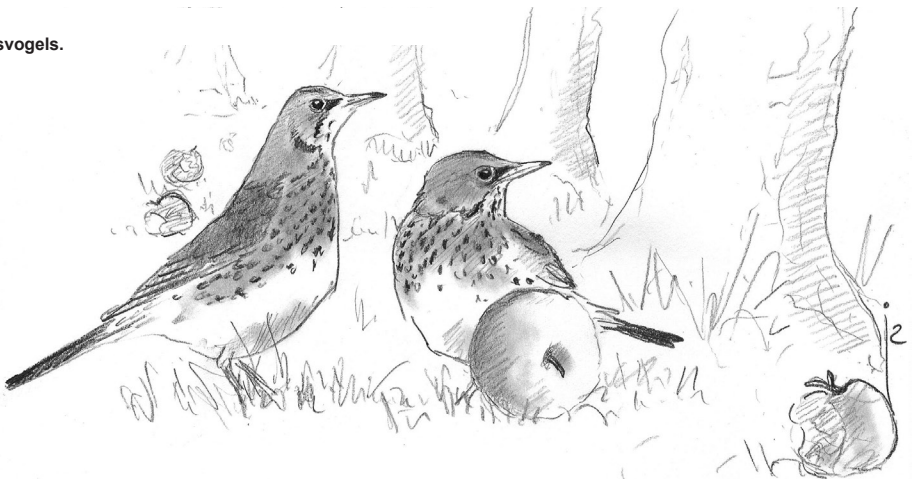
Kramsvogels zijn groter dan Zanglijsters en kleiner dan Grote Lijsters. Ze zijn veel kleurrijker en ze hebben een leigrijze kop en stuit, een roestbruine rug, een gevlekte borst en een vrijwel zwarte staart. Ze leven in groepsverband. Op de grond hebben ze vaak een waakzame opgerichte houding. Het geluid in de vlucht is een snel en scherp 'tsjak-tsjak'. Het zijn algemene broedvogels in Noordoost- en Midden-Europa. Ze broeden in bosranden, parken en moerassen. In Nederland is de soort een zeer schaarse broedvogel met slechts enkele tientallen broedgevallen, voornamelijk in Zuid-Limburg. In de jaren tachtig van de vorige eeuw waren er nog meer dan vijfhonderd broedgevallen. Kramsvogels zijn talrijke

en in aantal toenemende doortrekkers en wintergasten. Ze foerageren in de winter ook in gemengde groepen met andere lijsters in weilanden. Ze trekken verder bij langdurige vorst en als er sneeuw ligt. Kramsvogels nestelen meestal op tamelijk open plaatsen met een groep bomen. Daar broeden ze in kleine kolonies met meerdere nesten per boom.

Beflijster *Turdus torquatus*

Beflijsters doen denken aan een Merel, maar ze hebben een lichte halvemaaanvormige borstband en lichtere vleugels. Het mannetje is donker en heeft een witte borstband. Het vrouwtje is bruin. Zij heeft een onduidelijke licht geschubde borstband. De vlucht is snel en schuw. Bij verontrusting of opvliegen laat de Beflijster een hard 'tack-tack' horen. Dat klinkt als het geluid van twee op elkaar slaande stenen. Beflijsters zijn broedvogels van steile rotshellingen met Alpiene naaldbossen in Noord-, Midden- en Zuid-Europa. In Nederland kan er wel een enkel broedgeval zijn, maar in april of mei en van september tot en met oktober zijn hier vooral doortrekkers. Beflijsters nestelen meestal laag op dennen-takken, in rotsspleten of op de grond.

Kramsvogels.

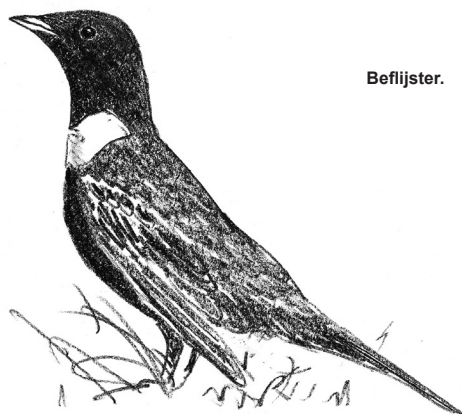
Kleine lijsters

Nachtegalen, roodstaarten en tapuiten horen tot de 31 soorten 'kleine lijsters'. Mannetjes en vrouwtjes hebben bij enkele soorten eenzelfde verenkleed, maar bij de andere soorten is het verenkleed wel verschillend.

Net als de echte lijsters zoeken ook de kleine lijsters hun voedsel vooral op de grond. Dat gaat voornamelijk om insecten, zaden en vruchten. Kleine lijsters hebben allemaal een goed ontwikkelde zang en net als de echte lijsters gevlekte jongen. Zij broeden in een verscheidenheid van biotopen: van open rotsige gebieden tot dichte bossen met onderbegroeiing. Vrouwtjes geven de voorkeur aan mannetjes met de rijkste en luidste zang en ze zijn niet altijd monogaam. Ze nestelen in holten in de grond, muur of boom of in een lage struik. De nesten zijn meestal omvangrijk, los gebouwd van gras en bladeren en zijn bekleed met gras en haren. Sommige soorten hebben één tot twee legsels. In het noorden hebben ze doorgaans één en in het zuiden twee legsels. Enkele soorten kunnen wel tot vier legsels produceren. De eieren zijn wit of blauw. Ze zijn meer effen in verborgen nesten en meer gevlekt in nesten op open plaatsen. Bij Nachtegalen zijn de eieren vaak olijfkleurig. Meestal broeden de vrouwtjes, maar de jongen worden door beide ouders verzorgd. Beide voeren in de snavel insecten aan. Sommige soorten hebben jongen die in het nest blijven, bij andere zijn het nestvlinders. In Nederland komen de volgende soorten voor als broedvogel: Roodborst, Nachtegaal, Blauwborst, Gekraagde Roodstaart, Zwarte Roodstaart, Tapuit, Roodborsttapuit en Paapje. In Noord-Holland komen Nachtegaal, Gekraagde Roodstaart, Tapuit, Roodborsttapuit en Paapje voornamelijk voor in de duinen langs de Noordzeekust. Behalve de Roodborsttapuit zijn het allemaal uitgesproken trekvogels die overwinteren in Zuid-Europa en Afrika.

Roodborst *Erithacus rubecula*

Roodborsten zijn kleine, gedrongen en schijnbaar halsloze lijstertjes met warm oranje-rode borst en gezicht en olijfbroene boven- en lichte onderdelen. Het verenkleed van de geslachten is gelijk getekend. Juvenielen zijn bruin gevlekt (camouflage) en hebben geen rood, want dat zou agressie van soortgenoten opwekken. Hun borst kleurt pas oranje in de nazomer, als ze zelfstandig zijn. Zij hippen snel met afhangende vleugels en een

Beflijster.

wippende staart. Ze zijn meestal slank, maar met opgezette veren lijken ze bolrond. Ze gedragen zich vrijmoedig en zijn niet schuw. Roodborsten vertonen het hele jaar door sterk territoriaal gedrag en ze gedragen zich agressief tegenover soortgenoten. Daarbij tonen zij de rode borst. Bij beide geslachten begint de rode borst relatief klein en wordt groter in het tweede jaar. Daarna wordt hij bij vrouwtjes weer kleiner, maar bij mannetjes juist groter. Bij mannetjes wordt daarnaast de grijze rand in de loop der jaren breder. Oudere mannetjes zijn voor vrouwtjes vaak aantrekkelijker, omdat zij 'overlevers' zijn.

Roodborsten verdedigen niet alleen 's zomers hun broedterritorium, maar ook 's winters het voedselterritorium. Dan leven zij solitair. Ze zingen het hele jaar door met een 'parelende' zang. Het tempo is willekeurig en ook het volume wisselt. Mannetjes en vrouwtjes hebben ieder een winterterritorium en zingen daarin om hun aanwezigheid kenbaar te maken.

De Roodborst jaagt op wormen, slakjes, insecten en hun larven. Er is zelfs wel eens een Roodborst aangetroffen met een visje in de bek. Ze zoeken hun prooi lopend of vliegend, laag boven de grond. In de winter zoeken ze ook zaden en dergelijke, zelfs op de voedertafel.

Roodborsten zijn talrijke broedvogels in bossen, parken en tuinen met dichte vegetatie afgewisseld door open plekken. In Nederland broeden circa 400.000 paren. Deze trekken in de winter deels (70%) weg naar Zuid-Europa. Hun plaats wordt hier – vooral in tuinen – ingenomen door talrijke Roodborsten uit Noord-Europa. Het aantal broedvogels neemt af, maar het aantal wintergasten neemt toe. Ze nestelen laag in gaten en spleten in bomen en muren of op de grond in struiken. Ze maken ook wel gebruik van nestkasten en broeden graag in de buurt van water. Het

Een kompas in het oog

Decennialang onderzoek op het gebied van deeltjesfysica bij Roodborsten heeft het wonder van de vogeltrek aan het licht gebracht. Het kompas van een Roodborst zit in zijn oog! Als er licht op een bepaald eiwit straalt, valt een molecuul daar heel even uiteen in twee magnetische delen die zich langs het magneetveld van de aarde vlijen. Dan blijven ze het langst gescheiden en maken ze het oog iets lichtgevoeliger dan in andere richtingen. De Roodborst ziet het zuiden als een iets lichtere plek aan de hemel. IJzerhoudende magnetietkristallen in de bovensnavel vangen het magneetsignaal van de aarde op. Waarschijnlijk maken alle trekvogels gebruik van dit interne kompas.

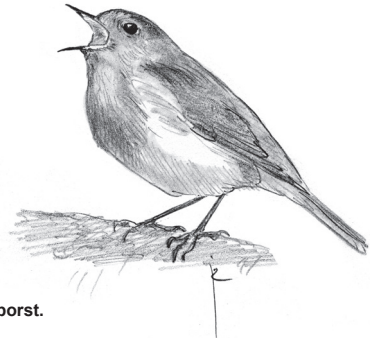
omvangrijke, komvormige nest wordt door het vrouwtje gebouwd. Doorgaans zijn er twee, maar soms drie legsels per seizoen, met vijf à zes witte of zeer lichtblauwe eieren. Alleen het vrouwtje broedt en zij wordt in die periode gevoerd door het mannetje, ook wanneer de jongen zijn uitgekomen. Het mannetje verzorgt de jongen vanaf het moment dat het vrouwtje aan een volgend broedsel begint.

Blauwborst *Luscinia svecica*

Blauwborsten zijn kleine olijfbruine lijsters. Zij hebben een witte wenkbrauwstreep en een staart die herhaaldelijk wordt gespreid en gewipt. Het mannetje heeft in het voorjaar een helblauwe bef met in het midden een witte ster. In de herfst wordt het blauw minder en dan lijken ze meer op de olijfbruine vrouwtjes en de gestreepte juvenielen. De leefwijze is verborgen. Ze hippen met opgeheven staart onder vegetatie op de grond en zijn daar meestal moeilijk waar te nemen. Tijdens de baltsang is dat anders, want dan zijn ze goed te horen.

Blauwborst.

Roodborst.

De roep is een droog 'tjsak'. Die is vooral in de vroege ochtend te horen. In april en mei klimmen mannetjes omhoog en zingen dan vanaf een hoge uitkijkpost, meestal in de top van een struik of net daaronder. Vanaf die zangpost ondernemen ze opvallende baltsvluchtjes. De zang is krachtig, helder en zeer variabel. Ze zingen langzaam versnellend en overgaand in een vloed van melodieuze of harde tonen. Vaak is de zang vermengd met imitaties. Terwijl het mannetje zingt, wordt in de blauwe keelvlek af en toe het witte vlekje zichtbaar en dan wordt de staart herhaaldelijk gespreid en gekanteld. Blauwborsten foerageren vooral op de grond op insecten en slakken, spinnen en wormen, maar ze eten ook bessen en soms kleine visjes. Blauwborsten zijn snel in aantal toenemende broedvogels van moerasgebieden met struiken, maar ook overal in vochtig struikgewas in de buurt van water. In de Biesbosch (na de afsluiting) en in Flevoland zijn er veel gunstige biotopen voor Blauwborsten ontstaan. Nederland telde in 1970 circa duizend en inmiddels meer dan tienduizend broedparen. Blauwborsten trekken weg naar Zuid-Europa en ook naar Afrika ten zuiden van de Sahel.

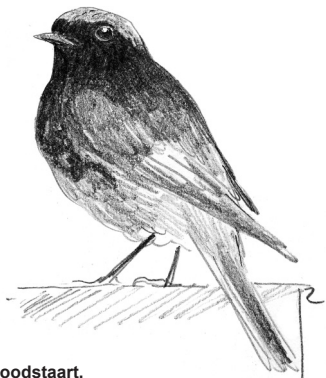

Nachtegaal.

De Noord-Europese Blauwborst heeft een rode ster en is een zeldzame doortrekker.

Nachtegaal *Luscinia megarhynchos*

De Nachtegaal is de grootste soort van de kleine lijsters. Het verenkleed van de geslachten is gelijk. Meestal zijn Nachtegalen wel heel goed hoorbaar, maar ze zijn minder goed zichtbaar omdat ze nogal verborgen leven. De Noordse Nachtegaal – een zeldzame, onregelmatige gast in mei en juni – is donkerder. De zang van Nachtegalen is luid en melodius. Zij zingen onvermoeibaar overdag en 's nachts, vanuit dichte dekking. Die zang is tot half juni te horen. Er is een behoorlijk verschil in de zang van Nachtegalen. Zo zingt de één veel luider, klankrijker en met meer trillers dan de andere. Dat is een indicatie voor leeftijd en dominantie. Zingende Nachtegalen vormen samen een groot communicatienetwerk, waarbij de onderlinge afstand, de geluidssterkte en de hoogte van de zitplaats de onderlinge dominantie en agressie bepalen. Nachtegalen zingen op een hoogte van gemiddeld 2,5 tot 3 m. Concurrenten die op dezelfde hoogte zitten, worden als bedreigender ervaren dan vogels die hoger zitten. In mei zingen ze vooral 's nachts om overtrekkende vrouwtjes te lokken. Ook vrouwtjes zingen, maar minder krachtig en minder melodius. Nachtegalen zijn algemene broedvogels in lichte vochtige duingebieden, houtwallen en dicht vochtig struweel met struiken als meidoorn. Ze broeden bij voorkeur in gebieden met een niet te dichte ondergroei van kruiden, omdat ze in zeer dichte vegetatie niet op de grond kunnen foerageren. De belangrijkste bolwerken zijn de duinen met bijna de helft van alle broedvogels en de Biesbosch, maar ze komen verder overal in het land licht verspreid voor. Nachtegalen trekken weg in

Zwarte Roodstaart.

augustus of september en keren na de overwintering in tropisch Afrika in april terug. Zij zijn zeer plaatstrouw en zijn vanwege hun opvallende zang makkelijk te inventariseren. Daardoor is er een betrouwbaar beeld van de verspreiding. Het aantal broedparen is met zeventuizend min of meer stabiel.

De 'zanger van de nacht' ('galan' is een Germaans woord voor 'zingen') nestelt op of even boven de grond in dichte begroeiing met een voorkeur voor brandnetels, bramen en eikenhakhout. De balts vindt vooral op de grond tussen dichte begroeiing plaats en is dus moeilijk te zien. Per seizoen is er één legsel met vier tot vijf eieren. De donzige jongen zijn nestblijvers.

Zwarte Roodstaart *Phoenicurus ochruros*

Zwarte Roodstaarten zijn kleine lijsters met een 'kwikstaartachtig' uiterlijk en gedrag. Beide geslachten zijn direct herkenbaar aan de voortdurend trillende roestbruine staart en stuit. Ze zijn schuw, nerveus en constant in beweging. Het mannetje is overwegend roetgrijs, juvenielen en vrouwtje zijn meer bruingrijs gekleurd. De zang is een kort vlug liedje, dat een beetje doet denken aan dat van de Winterkoning, maar het is veel minder muzikaal. Ze zingen vanaf hoge posten, schoorstenen, antennes en rotsen, vaak al voor zonsopgang.

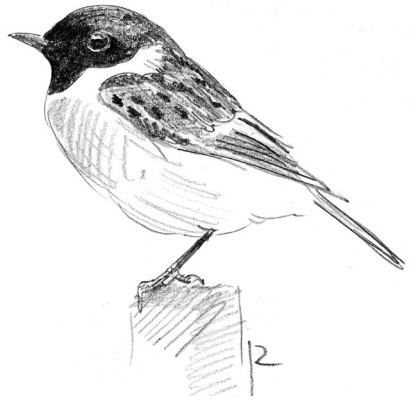
De Zwarte Roodstaart jaagt met een 'vlinderachtige vliegwijze' op vliegende insecten, maar ze hangen ook biddend voor muren. Het is een broedvogel van bergen, hellingen en rotsen. In laagland broeden ze in steden, havens, gebouwen en industrieterreinen. Vooral op zonnige, warme, droge plekken. Ook in nieuwbouwwijken broeden ze vaak, maar daar verdwijnen ze als in de loop der jaren de begroeiing zich ontwikkelt. In Nederland is het aantal broedparen stabiel met circa 30.000 broedparen. Ze broeden meer in de oostelijke dan in de westelijke helft van Nederland en ze trekken door en overwinteren in Zuid-Europa en Noord-Afrika. Ze nestelen in rotsspleten, gaten in muren, onder daken en in nestkasten en produceren twee, soms drie legsels, met vier tot zes lichtblauwe eieren.

Gekraagde Roodstaart *Phoenicurus phoenicurus*

Ook de Gekraagde Roodstaart is een kleine lijster en deze heeft een soortgelijk gedrag als de Zwarte Roodstaart. Hij laat met tussen-

Gekraagde Roodstaart.

Roodborsttapuit.

pozen de staart trillen. Het mannetje heeft een blauwgrijze kruin en schouders, een wit voorhoofd en een zwarte keel en roestbruine borst. Het vrouwtje is van boven bruin en aan de onderkant roodbruin. De melancholieke en welluidende zang is vlug en bevat krassende ondertonen. Ze zingen in de vroege morgen vanaf een verborgen zitplaats in een boomtop. De Gekraagde Roodstaart is broedvogel van halfopen oudere bosgebieden en parken op zandgrond, vooral in het oostelijk deel van Nederland en de duinstreek. De soort leeft vrij verborgen. In de jaren zeventig van de vorige eeuw waren er vijftigduizend broedparen. Nu is dat aantal afgenomen tot vijftienduizend paren, maar dat aantal neemt wel weer toe. De soort overwintert in Mali en Burkino Fasso. Om daar te komen maken zijn een omweg, want ze trekken via de kust, niet via een directere route, dwars over de Sahara. Dat gedrag is met geolocators vastgesteld. De soort is plaatstrouw en keert meestal terug naar dezelfde broedplaats. Ze nestelen in spleten, nestkasjes en in oude spechtenholten.

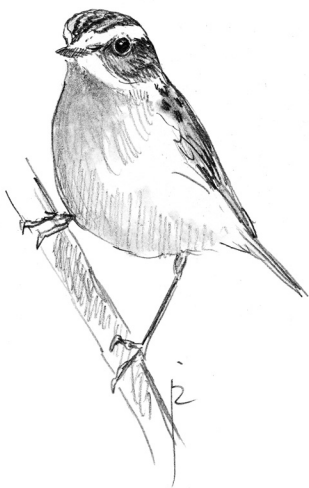
Roodborsttapuit *Saxicola rubicola*

Het lijstertje met donkere kop en oranje borst – de Roodborsttapuit – is een opvallende zangvogel, vooral in open duingebieden. Ze zitten meestal op een hogere uitkijkplaats en zijn daardoor goed zichtbaar. Het mannetje heeft een zwarte kop, het vrouwtje een bruinachtige. Het eerste winterkleed lijkt veel op dat van het nauw verwante Paapje. Het alarm klinkt als het geluid van ketsende stenen. De zang doet denken aan die van een Heggenmus. Ze zingen vanaf een hogere

uitkijkpost of tijdens dansende baltsvlucht. De Roodborsttapuit is broedvogel van droge, open en schaars begroeide terreinen, vooral aan de kust maar ook in heidegebieden in het binnenland (in toenemende mate broeden zij ook in natte ruigtes in ‘nieuwe natuur’, red.). Nederlandse Roodborsttapuiten trekken weg naar Zuidwest-Europa en overwinteren soms ook in Nederland. In de rest van Europa zijn ze vaak standvogel, vandaaruit is er weinig doortrek. In Nederland waren er in 1994 circa 2.500 broedparen. Nu is dat aantal opgelopen tot 7.000 paren en dat aantal neemt nog steeds toe. Ze nestelen op of net boven de grond, bij voorkeur langs dijken of hoge wegkanten.

Paapje *Saxicola rubetra*

Het Paapje lijkt op het vrouwtje van de Roodborsttapuit, maar heeft een opvallende lichte oogstreep en een minder opgerichte houding. Paapjes wippen en trillen met de staart en vliegen laag over de grond. In de vlucht vallen de witte vleugelvlakken en staartbasis op. Het alarmgeluid is kort ‘tik tik’ en bevat een reeks klikkende en snorrende geluiden. Het Paapje zingt vooral vroeg in de late nacht en de vroege morgen. De zang lijkt op die van de Roodborsttapuit. Paapjes speuren vanaf hogere zitplaatsen naar insecten en hun larven. Het Paapje is een broedvogel van vochtige heide, open duingebieden en kruidenrijke graslanden. Het is – in tegenstelling tot de Roodborsttapuit – een echte trekvogel, die in tropisch Afrika overwintert. Het aantal broedparen is ongeveer driehonderd. Ze broeden hoofdzakelijk in Noordoost-Nederland. Eenderde broedt in het Fochteloërveen.

Paapje.

Tapuit.

In de laatste decennia is het aantal broedparen afgenomen door verdroging en vervuiling. De afname houdt ook verband met droogte in Afrika. Het Paapje trekt in klein aantal door en is dan overal in Nederland, vooral solitair, aan te treffen.

Tapuit *Oenanthe oenanthe*

Het mannetje van de Tapuit valt sterk op door zijn zwartwitte gezichtsmasker. In de vlucht hebben Tapuiten in alle kleden een opvallende witte stuit en staartzijden met zwarte eindband en middenstreep (omgekeerde T). De roep is een snel 'wie' en 'tjask' en ze zingen vanaf een hoge zitplaats. Soms is tijdens een korte zangvlucht in de late nacht of de vroege morgen een haastig, raspend en knarsend geluid met imitaties te horen. Tapuiten foerageren vanaf een hoge zitplaats op kale, spaarzaam begroeide oppervlakten op kevers, ritnaalden, spinnen en larven. Ze trekken in september weg en overwinteren daarna op de Afrikaanse savannen. De jongen vertrekken een week eerder dan de oudervogels. Mannetjes komen in april een week eerder dan de vrouwtjes terug. De Tapuit is een vrij talrijke doortrekker en kan overal in Nederland worden waargenomen. Meestal zijn zij solitair en vertonen ze het zogenaamde 'lauw gedrag'. Tapuiten reageren dan bij benadering minder schuw en ze zijn niet zo nerveus als in de broedtijd.

De soort is broedvogel van rotsige hellingen, toendra's, droge graslanden, heide en duinen. Ze hebben één of twee legsels met ongeveer

zes lichtblauwe eieren. De jongen blijven circa vijftien dagen in het nest.

Tapuiten kunnen in hoog gras moeilijk jagen en hebben een voorkeur voor vlak zeer laag begroeid terrein. Zij zijn zeer afhankelijk van het voorkomen van konijnen, die de vegetatie laag en open houden maar die zijn door ziekte-uitbraken overal sterk afgenomen.

Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw is vooral daardoor het aantal broedparen van de Tapuit met 90% gedaald. Het huidige aantal van circa 250 broedparen neemt nog steeds af en de Tapuit is dan ook een Rode Lijstsoort. De sterke afname werd waarschijnlijk veroorzaakt door het eten van larven die enkele jaren in met dioxine en PCB's besmette humus hebben doorgebracht. Daardoor kwamen eieren niet uit en werden jongen mismaakt. Ook vergrassing (door overmaat aan stikstof in de lucht), minder nestgelegenheid (minder konijnenholen) en een verslechterde voedselsituatie spelen een rol. De Tapuit is in Nederland nog voornamelijk broedvogel in het Noord-Hollands duingebied en op de Waddeneilanden, de Veluwe en Drenthe.

De 'duinduiker', zoals hij ook wel genoemd wordt, broedt onder andere in konijnenholen, in holtes van bomen en stenen, maar ook in kunstmatig aangebrachte kistjes en pijpen. Door maatregelen tegen Vossen, met name door het afdichten van nestholen met kippen-gaas, was het broedresultaat bij Den Helder en in het Drents-Friese Wold in 2015 tot driemaal hoger dan van onbeschermden nesten. Er is dus nog hoop voor de duinduiker.